

МАСШТАБИ НАЦИСТСЬКОЇ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ МОБІЛІЗАЦІЇ ПРАЦЕЗДАТНОГО НАСЕЛЕННЯ З ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ НА ПРИМУСОВІ РОБОТИ ДО НІМЕЧЧИНИ, НА ТЕРИТОРІЇ ЇЇ СОЮЗНИКІВ ТА ОКУПОВАНИХ НИМИ ІНШИХ ДЕРЖАВ У 1941–1943 рр.

На основі документів Чернігівської обласної комісії з розслідування злочинів, заподіяними німецько-фашистськими загарбниками, показано масштаби нацистської насильницької мобілізації працездатного населення з Чернігівської області на примусові роботи до Німеччини, на території її союзників та окупованих ними інших держав у 1941–1943 рр. в районах і містах Чернігівської області.

Ключові слова: Чернігівська область, Чернігівська обласна комісія з розслідування злочинів, заподіяними німецько-фашистськими загарбниками, примусова мобілізація.

Насильницьке вивезення цивільного населення з території окупованої України на примусові роботи до Німеччини, на території її союзників та окупованих ними інших держав у період Другої світової війни було невід'ємною складовою націонал-соціалістичної ідеології та державної політики перетворення народів завойованих країн на рабів.

Дослідження цієї теми на національному та регіональному рівні не тільки дає краще пізнати одну з трагічних сторінок вітчизняної історії в контексті європейських та світових подій Другої світової війни, а також сприяє розвитку реалізації державної політики пам'яті, є вагомою підставою боротьби проти рецидивів перетворення людей на рабів у сучасних умовах, зміцнити державний захист прав і свобод громадян України.

Німецька окупація Чернігівської області тривала з вересня 1941 р. до кінця вересня 1943 р. У цей період Чернігівщина відносилася до військової зони окупації, її органи влади були підпорядковані тиловим структурам групи армії «Південь» Вермахту. Крім власне німецьких охоронних, каральних та інших формувань, нацистський режим спирався в регіоні з 1942 р. і на війська 105-ї легкої угорської дивізії [6]. Вони знаходилися в містах і районних центрах. В інших населених пунктах області постійно перебували тільки формування допоміжної поліції, які набирали з місцевих жителів – колабораціоністів.

У наукових виданнях загально визнана чисельність підневільних робітників із Чернігівської області, яких мобілізували з 15 квітня 1942 р. [3] і до визволення від окупантів у вересні 1943 р. – 41 578 осіб [4, 5, 7].

Дослідники вже традиційно називають таку чисельність остарбайтерів із Чернігівщини, спираючись на дані з документу «Доклад о совершенных немецко-фашистскими захватчиками злодеяниях по Черниговской области УССР», яку підготувала у 1944 р. Чернігівська обласна комісія з розслідування злодіянь, заподіяними німецько-фашистськими загарбниками [2]. У зведених даних доповіді про кількість вбитих, замучених, розстріляних та насильницькі вивезених жителів по районах області, які подано у таблиці, вказано, що за період окупації знищено 127 778 осіб, а угнано 41 578 осіб [2, арк. 19].

Проте, у хронологічному довіднику про окупацію Чернігівщини, виданому у 1947 р., вказана інша, набагато більша чисельність примусово мобілізованих на роботи до Німеччини, на території її союзників та окупованих ними інших держав у період Другої світової війни – 60766 осіб, а кількість знищеного цивільного населення області в 1941–1943 рр. майже співпадає з даними комісії – 120 782 особи [9, с. 3]. Ця інформація про число остарбайтерів оприлюднена упорядниками видання П. В. Дніпровським та С. В. Малкієлем в подальшому не була підтверджена дослідниками.

У зведених даних з «Доклада о совершенных немецко-фашистскими захватчиками злодеяниях по Черниговской области УССР» вказано, що серед чернігівських остарбайтерів було 16 524 чоловіків і 25 054 жінок [2, арк. 4]. Враховуючи, що до війни в області проживало 1 783 396 осіб, з них чоловіків – 855 103 особи, а жінок – 928 293 особи, тобто в трудове рабство окупанти вивезли 2,3% населення; з них чоловіків – 0,9%, а жінок – 1,4% [2, арк. 4]. Серед причин мобілізації більшої кількості жінок, ніж чоловіків, можна назвати їхнє довоєнне співвідношення чисельності, вступ чоловіків призовного віку до лав Червоної армії, евакуацію в тил країни, вступ до радянських партизанських формувань.

У районах області чисельність примусово мобілізованих працівників теж різниться: з Батуринаського району (зараз такого району не існує) – угнано в трудове рабство 575 осіб; з Бахмацького – 993; Березнянського (зараз такого району не існує) – 517; Бобровицького – 983; Борзнянського – 667; Варвинського – 926; Городнянського – 1 118; Гремяцького (зараз такого району не існує) – 294; Дмитрівського (зараз такого району не існує) – 916; Добрянського (зараз такого району не існує) – 772; Іваницького (зараз такого району не існує) – 704; Ічнянського – 1 483; Козелецького – 1 128; Комарівського (зараз такого району не існує) – 1 231; Коропського – 973; Корюківського – 1 094; Куликівського – 1 669; Лосинського (зараз такого району не існує) – 558; Любецького (зараз такого району не існує) – 897; Малодивицького (зараз такого району не існує) – 885; Менського – 922; Михайло-Коцюбинського (зараз такого району не існує) – 1 069; Ніжинського – 423; Новгород-Сіверського – 225; Новобасанського (зараз такого району не існує) – 1 325; Носівського – 271;

Олишівського (зараз такого району не існує) – 1 237; Остерського (зараз такого району не існує) – 4 566; Понорницького (зараз такого району не існує) – 1 237; Прилуцького – 1 119; Ріпкинського – 761; Семенівського – інформація відсутня; Сосницького – 1 548; Срібнянського – 1 115; Тупичівського (зараз такого району не існує) – 525; Холменського (зараз такого району не існує) – 1 202; Чернігівського – 1 629; Щорського – 1 659; Яблунівського (зараз такого району не існує) – 734 [2, арк. 19].

У цьому документі також подано інформацію про чисельність остарбайтерів із великих міст області: Чернігів – 695 осіб; Ніжин – 415; Прилуки – 346 [2, арк. 19].

Згідно з даними довідника за 1947 р., масштаби насильницької мобілізації на примусові роботи в районних центрах Чернігівщини відповідно до тогочасного адміністративно-територіального устрою, де постійно знаходилися німецькі та угорські окупаційні гарнізони, виглядають так: Батурін (зараз колишній райцентр) – 75 осіб; Бахмач – 99; Березне (колишній райцентр) – 31; Бобровиця – 26; Борзна – 280; Варва – 150; Городня – 41; Гремяч (колишній райцентр) – 45; Дмитрівна (колишній райцентр) – 50; Добрянка (колишній райцентр) – 151; Іваниця (колишній райцентр) – 69; Ічня – 375; Козелець – 101; Комарівка (колишній райцентр) – 137; Короп – 60; Корюківка – 200; Куликівка – 77; Лосинівка (колишній райцентр) – 25; Любеч (колишній райцентр) – 240; Мала Дівиця (колишній райцентр) – 73; Мена – 124; Михайло-Коцюбинське (колишній райцентр) – 89; Нова Басань (колишній райцентр) – 118; Новгород-Сіверський – 300; Носівка – 78; Олишівка (колишній райцентр) – 131; Остер (колишній райцентр) – 233; Понорниця (колишній райцентр) – 200; Ріпки – 40; Семенівка – 10; Сосниця – 143; Срібне – 787; Тупичів (колишній райцентр) – 20; Холми (колишній райцентр) – 107; Щорс – 1687; Яблунівка (колишній райцентр) – 52 [9, с. 21–271].

Розбіжність у масштабах примусової мобілізації в районах та населених пунктах області пояснюється різними причинами. До війни на Чернігівщині проживало 1 500 277 осіб сільського населення і тільки 283119 осіб міського населення [2, арк. 4]. Важливо врахувати розташування шляхів сполучення до вузлових залізничних станцій для відправки місцевого населення до Німеччини. Частина городян переїхала з голодних і знекровлених міст у села, тому чисельність остарбайтерів з районів ще вище.

Важливо врахувати яку мету в даному районі та місті, за якими конкретними обставинами у той чи інший час ставила окупаційна влада та її каральні формування під час акцій. Так, у Новгород-Сіверському районі, зручному для активної діяльності радянських партизан, за роки окупації від дій карателів загинуло 19 313 осіб цивільного населення, а мобілізовано на рабську працю тільки 225 осіб [2, арк. 19]. У сусідньому Корюківському районі, де теж був активний партизанський рух, за підрахунками обласної комісії з розслідування злочинів, заподіяними

німецько-фашистськими загарбниками, було вбито 7 589 осіб, а угнано на примусові роботи 1 094 особи [2, арк. 19].

У документі про спалені населені пункти області відзначені факти визволення жителів партизанами, яких окупаційна влада мобілізувала на примусові роботи. Так, 9 березня 1943 р. партизанський загін, організований у селі Гурбинці Срібнянського району, відбив 65 осіб від відправки до Німеччини [1, арк. 21].

Одним із методів примусової мобілізації населення в Україні на теренах, де активно діяли радянські партизани, були каральні акції окупантів, під час яких знищувалися населені пункти [8]. Так, в селі Райметарівка Корюківського району були спалені всі будинки колгоспників, школа, клуб, медичний пункт, бібліотека та інші культурні установи, карателі розстріляли 115 осіб. Крім цього, як вказано в звіті, вони «пограбували майно колгоспників, а худобу й сотні людей угнали в Німеччину» [1, арк. 26]. В селі Самотуги Корюківського району «25 чол. було розстріляно, 30 – угнано до Німеччини», проте «частина населення втекла в ліс» [1, арк. 27]. Водночас аналіз знищення 63 сіл і селищ Чернігівської області під час каральних акцій з метою «помсти та залякування» показав, що захоплення жителів для відправки на примусову роботу були поодинокими випадками. Як правило, нацистські карателі намагалися знищити всіх мешканців таких населених пунктів [7].

Таким чином, впродовж квітня 1942 р. – вересня 1943 р. нацистський окупаційний режим активно мобілізував працездатне населення Чернігівської області на примусові роботи до Німеччини в умовах протидії радянського партизанського руху, який діяв у регіоні, та небажання населення йти в трудове рабство. Внаслідок такого опору масштаби нацистських насильницьких акцій були менше очікуваними.

Список використаних джерел:

1. Державний архів Чернігівської області. – Ф. П-470. – Оп. 5. – Спр. 627.
2. Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3013. – Оп. 1. – Спр. 101.
3. До прекрасної Німеччини // Українське Полісся. – 1942. – 15 квітня.
4. История городов и сел Украинской ССР: в 26 т. Черниговская область / Редкол.: П. Т. Тронько (пред.) и др. – К.: Украинская советская энциклопедия, 1983.
5. Пастушенко Тетяна. Українці на примусових роботах у Третьюму району. Скільки їх було? // Українська правда, Історична правда / Інтернет-видання. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/research/2012/05/8/84523/>
6. Письмо начальника управления регистрации и архивных фондов Федеральной службы безопасности Российской Федерации В. С. Христофорова (№10/A-5710 от 19 декабря 2012 г.) директору Украинского института национальной памяти В. Ф. Солдатенко (№01/257 от 8 октября 2012 г.).

7. Спалені села і селища Чернігівщини в 1941–1943 рр: злочини проти цивільного населення. Збірник документів і матеріалів / Чернігівська обласна державна адміністрація, Чернігівська обласна рада, Український інститут національної пам'яті, Пошукове агентство по створенню науково-документальних серіалів «Книга Пам'яті» та «Реабілітовані історією». Упоряд.: С. В. Бутко, О. В. Лисенко; Відп. ред.: Р. І. Пилявець. – Чернігів: Видавництво «Десна «Поліграф», 2013.

8. Україна під нацистською окупацією: спалені села (1941–1944 рр.): Анований покажчик / За ред. В. Ф. Солдатенка; автори-упорядники: Бутко С. В., Герасименко Л. С., Киридон А. М., Пилявець Р. І., Яременко В. М. – К.: ДП НВЦ «Пріоритети», 2012.

9. Хронологічний довідник про тимчасову окупацію німецько-фашистськими загарбниками населених пунктів Чернігівської області і визволення їх Червоною Армією. 1941–1943 / Упоряд.: П. В. Дніпровський, С. В. Малкієль. – Чернігів, 1947.

Бутко С. В. Масштабы нацистской насильственной мобилизации трудоспособного населения с Черниговской области на принудительные работы в Германию, на территории ее союзников и оккупированных ими других государств в 1941–1943 гг.

На основе документов Черниговской областной комиссии по расследованию злодеяний, причиненными немецко-фашистскими захватчиками, показано масштабы нацистской насильственной мобилизации трудоспособного населения из Черниговской области на принудительные работы в Германию, на территории ее союзников и оккупированных ими других государств в 1941–1943 гг. в районах и городах Черниговской области.

Ключевые слова: Черниговская область, Черниговская областная комиссия по расследованию злодеяний, причиненных немецко-фашистскими захватчиками, принудительная мобилизация.

Butko S. V. Scale of the Nazis' Violent Mobilization of Working Population from the Chernihiv Region as the Forced Labour to Germany, to the Territory of its' Allies and Occupied by the Nazis States in 1941–1943.

Based on the documents of Chernihiv regional commission on investigation atrocities inflicted by German fascist invader, we show the extent of Nazi forced mobilization of the working population of Chernihiv region as forced labour to Germany, and its allies, as well as on the occupied territories of other countries in 1941–1943 in the districts and cities of Chernihiv region.

Keywords: Chernihiv region, Chernihiv regional commission on investigation atrocities inflicted by German fascist invader, forced mobilization.